

Э.А. Байдалиева^{1*} , М.К. Алдабергенова¹ , А.Ж. Калыбаева² , М.Т. Арынбеков³

¹Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан;

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан;

³Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

(E-mail: emmat333@inbox.ru; mol-nur_an@mail.ru; kalybayeva.a888@mail.ru, mur80art@mail.ru)

Батыс тарихнамасындағы Қазақстандағы ұжымдастыру мәселесі: теориялық-әдіснамалық тәсілдер мен олардың қолданылу мүмкіндігін салыстырмалы талдау

Мақалада Қазақстандағы ұжымдастыру мәселесінің Батыс тарихнамасында түсіндірілу ерекшеліктеріне талдау жасалады. Зерттеудің басты нысаны ұжымдастыру үдерісінің нақты тарихи барысы емес, осы мәселеге қатысты батыстық ғылыми әдебиетте қалыптасқан теориялық-әдіснамалық ұстанымдар мен интерпретациялық модельдер. Осы тұрғыдан мақалада кеңестік аграрлық саясатты түсіндіруге бағытталған тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдердің мазмұны, олардың өзара айырмашылықтары және Қазақстан материалына қатысты қолданылу мүмкіндіктері қарастырылады. Сонымен қатар Батыс тарихнамасындағы ұжымдастыру туралы көзқарастардың біртекті болмағаны көрсетіледі. Әртүрлі зерттеу бағыттары бұл мәселені кеңестік мемлекеттің табиғаты, билік пен қоғам арақатынасы, зорлық-зомбылықтың сипаты, әлеуметтік агенттік, аймақтық ерекшелік және империялық басқару логикасы тұрғысынан түсіндіреді. Мақалада аталған тәсілдер дайын тарихи тұжырымдар ретінде емес, ұжымдастыру мәселесін пайымдаудың әртүрлі әдіснамалық құралдары ретінде қарастырылады. Қазақстанға қатысты батыстық зерттеулер ұжымдастыру тарихнамасын жалпыкеңестік үлгілер шеңберінен кеңейтіп, оны аймақтық ерекшелік, көшпелі шаруашылық, отырықшыландыру және империялық басқару мәселелерімен байланыстыра қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл еңбектер арқылы Қазақстандағы ұжымдастыру Батыс тарихнамасында кеңестік аграрлық саясатты түсіндірудің маңызды аймақтық бағыты ретінде көрінеді. Авторлар тарихнамалық талдау және салыстырмалы әдістерді қолданып, Батыс авторларының тұжырымдарын олардың теориялық негіздері, деректік мүмкіндіктері және зерттеу акценттері тұрғысынан жүйелейді. Мұндай тәсілдер әрбір бағыттың Қазақстандағы ұжымдастыру мәселесін түсіндірудегі артықшылықтары мен шектеулерін анықтауға жағдай жасайды. Сонымен бірге зерттеу ұжымдастыру тарихнамасындағы өзгерістердің тек жаңа деректердің пайда болуымен ғана емес, кеңестік тарихты түсіндірудегі жалпы әдіснамалық ізденістермен де байланысты екенін көрсетеді. Мақаланың ғылыми маңызы Батыс тарихнамасындағы негізгі бағыттарды Қазақстан контекстінде жүйелі түрде салыстырып, олардың әдіснамалық әлеуетін бағалауымен айқындалады. Зерттеу негізінен батыстық еңбектердегі Қазақстанға қатысты интерпретациялардың уақыт өте қалай өзгергенін, ертеректегі жалпыкеңестік түсіндірулерден қазіргі аймақтық, империялық және пәнаралық талдауларға қарай ойысқанын көрсетуге бағытталады. Бұл тарихнамалық өзгеріс Қазақстандағы ұжымдастыру мәселесінің Батыс ғылымында дербес әрі күрделі зерттеу нысаны ретінде орныға бастағанын аңғартады. Зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы ұжымдастыру мәселесін Батыс тарихнамасы аясында түсіндіру үшін бір ғана теориялық модельге сүйену жеткіліксіз екені негізделеді. Ең тиімді ұстаным ретінде тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдердің мүмкіндіктерін өзара байланыстыра қарастыратын кешенді тарихнамалық талдау ұсынылады.

Кілт сөздер: Батыс тарихнамасы, ұжымдастыру, Қазақстан, тарихнамалық талдау, тоталитарлық тәсіл, ревизионизм, постревизионизм, әдіснамалық модельдер.

Kipicne

Кеңес Одағындағы ұжымдастыру мәселесі XX ғасыр тарихындағы ең күрделі әрі көпқырлы құбылыстардың бірі ретінде қазіргі тарих ғылымында ерекше орын алады. Аталған үдеріс ауыл шаруашылығы саласындағы ұйымдастыру формаларын өзгертумен ғана шектелмей, кеңестік қоғамның әлеуметтік құрылымына, экономикалық қатынастарына, саяси басқару жүйесіне және күнделікті өмір салтына терең ықпал етті. 1920-жылдардың соңы мен 1930-жылдардың басында жүргізілген ұжымдастыру кеңестік биліктің аграрлық кеңістікті түбегейлі қайта құруға бағытталған саясатының маңызды бөлігі болды. Осы себепті ол тек экономикалық реформа ретінде емес,

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: emmat333@inbox.ru

мемлекеттің қоғамды қайта ұйымдастыруға ұмтылған кең ауқымды тарихи жобасы ретінде қарастырылады.

Ұжымдастыруды зерттеу барысында оның жалпыодақтық сипаты мен өңірлік ерекшеліктерін қатар қарастыру маңызды. Кеңестік билік бұл саясатты бүкілодақ көлемінде біртұтас идеологиялық және әкімшілік бағдар негізінде жүзеге асырғанымен, оның нақты аймақтардағы көрінісі бірдей болған жоқ. Әр өңірдің шаруашылық құрылымы, әлеуметтік құрамы, мәдени дәстүрлері және тарихи даму ерекшеліктері ұжымдастырудың барысы мен салдарына тікелей әсер етті. Сондықтан ұжымдастыруды тек орталық биліктің шешімдері арқылы түсіндіру жеткіліксіз, оны нақты тарихи ортада, жергілікті қоғамның ерекшеліктерімен байланыстыра талдау қажет.

Қазақстан жағдайында бұл мәселе ерекше маңызға ие. Себебі Қазақстандағы аграрлық қатынастардың негізін ұзақ уақыт бойы көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы құрады. Қазақ қоғамының дәстүрлі шаруашылық жүйесі табиғи ортаға, маусымдық көші-қонға, мал басының қозғалысына және рулық-қауымдық байланыстарға негізделді. Осындай жағдайда ұжымдастыру саясаты қалыптасқан өмір салтына, шаруашылық тәжірибесіне және әлеуметтік қатынастарға түбегейлі өзгеріс әкелді. Күштеп отырықшыландыру, мал шаруашылығының күйреуі, халықтың жаппай қоныс аударуы және демографиялық апат Қазақстандағы ұжымдастырудың өзіндік сипатын айқындайтын негізгі факторларға айналды. Дәл осы ерекшеліктер Қазақстандағы ұжымдастыруды тек әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар оны әртүрлі ғылыми түсіндірулер арқылы қарастыруды қажет ететін күрделі тарихнамалық мәселе ретінде бағалауға негіз болады.

Бұл мәселені зерттеуде тарихнамалық талдаудың маңызы зор. Ұжымдастыруға қатысты ғылыми түсініктер әр кезеңде әртүрлі теориялық және әдіснамалық негіздерге сүйене отырып қалыптасты. Әсіресе батыстық тарихнамада кеңестік қоғамды, сталиндік саясатты және аграрлық трансформацияны түсіндіруге бағытталған бірнеше ықпалды зерттеу бағыты орнықты. Олардың ішінде тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдер ерекше назар аударады. Бұл бағыттар ұжымдастыруды әртүрлі қырынан қарастырып, мемлекеттің рөлі, қоғамның әрекеті, зорлық-зомбылықтың сипаты және жергілікті деңгейдегі үдерістер туралы түрлі түсіндіру үлгілерін ұсынады. Мысалы, тоталитарлық бағыт ұжымдастыруды ең алдымен орталықтандырылған биліктің күштеп жүргізген саясаты ретінде түсіндіруге бейім. Бұл тәсіл кеңестік мемлекеттің әкімшілік-әміршіл тетіктеріне, репрессиялық тәжірибелеріне және қоғамды бақылау механизмдеріне басымдық береді. Ревизионистік бағыт, керісінше, әлеуметтік үдерістерге, жергілікті тәжірибелерге, ауыл халқының бейімделу және қарсылық көрсету формаларына көбірек назар аударады. Ал постревизионистік көзқарас осы екі бағыттың шектеулерін ескере отырып, ұжымдастыруды мемлекет саясаты, әлеуметтік қатынастар, идеологиялық ұстанымдар және жергілікті ерекшеліктер тоғысқан күрделі тарихи үдеріс ретінде түсіндіруге ұмтылады.

Алайда бұл теориялық модельдердің барлығы Қазақстандағы ұжымдастыру тәжірибесін толық ашып бере алады деп айту қиын. Батыстық зерттеулердің едәуір бөлігі кеңестік аграрлық саясатты жалпыодақтық немесе көбіне Ресей аймақтарының материалдары негізінде түсіндіреді. Мұндай жағдайда көшпелі қоғамдарға тән шаруашылық және әлеуметтік құрылымдардың ерекшеліктері кейде екінші қатарда қалып қояды. Қазақстандағы ұжымдастыруды талдау осы модельдердің түсіндірушілік мүмкіндіктерін нақтылауға және олардың шектеулерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, батыстық тарихнамалық тәсілдерді өңірлік материал негізінде қайта бағалаудың қажеттігін көрсетеді.

Тақырыптық зерттеудің өзектілігі ұжымдастырудың батыстық тарихнамасын Қазақстан тарихының нақты тәжірибесімен байланыстыра қарастыру қажеттілігінен туындайды. Мұндай талдау бір жағынан, батыстық ғылыми дәстүрде қалыптасқан теориялық-әдіснамалық бағыттардың мазмұнын ашуға мүмкіндік берсе, екінші жағынан, олардың қазақстандық материалға қаншалықты сәйкес келетінін анықтауға жағдай жасайды. Бұл мәселе кеңестік модернизацияны біртұтас әрі біркелкі үдеріс ретінде емес, әртүрлі өңірлерде өзіндік сипат алған күрделі тарихи құбылыс ретінде түсінуге жол ашады.

Мақаланың мақсаты — батыстық тарихнамадағы ұжымдастыруды түсіндіруге арналған негізгі ғылыми тәсілдерді жүйелі түрде талдау және олардың Қазақстандағы ұжымдастыру үдерісін зерттеуге қаншалықты қолдануға болатынын анықтау. Осы мақсатта мақалада тоталитарлық,

ревизионистік және постревизионистік бағыттардың мазмұны ашылып, олардың кеңестік аграрлық саясатты түсіндірудегі басты ерекшеліктері көрсетіледі.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы — ұжымдастыру туралы батыстық тарихнамадағы негізгі теориялық-әдіснамалық тәсілдердің Қазақстан тарихы контекстінде арнайы талданумен байланысты. Атап айтқанда, мақалада тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік бағыттардың тек жалпы теориялық мазмұны ғана емес, олардың Қазақстандағы ұжымдастыруды түсіндірудегі нақты мүмкіндіктері де қарастырылады.

Материалдар және әдістер

Мақаланың материалдары кешенін кеңестік аграрлық саясат, сталинизм, ауыл қоғамының трансформациясы және кеңестік модернизация, ұжымдастыру мәселелерін қарастырған Батыс зерттеушілерінің еңбектері құрайды. Соның ішінде тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік бағыттарды көрсететін классикалық және қазіргі ғылыми еңбектер бар. Бұл материалдарды іріктеу барысында ұжымдастырудың себептері, кеңестік мемлекеттің аграрлық саясаты, ауыл қоғамындағы әлеуметтік өзгерістер, мемлекет пен қоғам арасындағы өзара қатынас, шаруалардың қарсылығы мен бейімделуі, сондай-ақ зорлық-зомбылық пен модернизация мәселелерін қарастырған батыстық авторлардың еңбектеріне басымдық берілді. Мұндай таңдалған материалдар батыстық тарихнамадағы негізгі бағыттардың мазмұнын ашуға, олардың түсіндірушілік мүмкіндіктерін бағалауға және Қазақстандағы ұжымдастыруды зерттеуге қатысты қолданылу шекараларын анықтауға мүмкіндік береді.

Тақырыпты зерттеу барысында біріншіден, тарихнамалық талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс ұжымдастыру мәселесінің батыстық ғылыми әдебиетте қалай қарастырылғанын, қандай бағыттар мен тұжырымдар қалыптасқанын және олардың уақыт өте қалай өзгергенін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге осы әдіс арқылы тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік бағыттардың қалыптасу ерекшеліктері мен зерттеу логикасы қарастырылды.

Екіншіден, салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс аталған үш бағыттың ұжымдастыруды түсіндірудегі ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Салыстыру барысында әр бағыттың мемлекеттің рөліне, қоғамның әрекетіне, зорлық-зомбылықтың сипатына, жергілікті акторлардың қатысуына және ұжымдастырудың салдарына берген бағасы назарға алынды.

Ұжымдастыруды зерттеудегі теориялық-әдіснамалық тәсілдердің салыстырмалы сипаттамасы аталатын кестені құрастыру барысында жіктеу және салыстыру әдістері пайдаланылды. Алдымен Батыс тарихнамасындағы негізгі теориялық бағыттар анықталып, кейін олардың ұжымдастыру мәселесін түсіндірудегі айырмашылықтары нақты өлшемдер бойынша салыстырылды. Бұл тәсіл мен құрастырылған кесте зерттеліп отырған мәселені бір ғана интерпретациялық модель шеңберінде емес, бірнеше теориялық парадигманың өзара байланысы мен айырмашылығы арқылы қарастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелері

Кеңес Одағындағы ұжымдастыру мәселесінің батыстық тарихнамасы бірнеше теориялық-әдіснамалық парадигма аясында қалыптасты. Олардың әрқайсысы кеңестік жүйенің табиғатын, биліктің қызмет ету механизмдерін және мемлекет пен қоғам арасындағы өзара қатынастың сипатын әртүрлі тұрғыдан түсіндіреді. Аталған бағыттардың ішінде тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдер ерекше ықпалға ие болып, тарихи ғылымда ұжымдастыру үдерісін түсіндірудің негізгі үлгілерін қалыптастырды.

Тоталитарлық парадигма XX ғасырдың ортасында батыстық тарихнамада басым бағыттардың бірі ретінде орнықты. Бұл бағыт Х. Арентс [1], К. Фридрих және З. Бжезинский [2] еңбектерінде теориялық тұрғыдан негізделді. Аталған тәсіл аясында Кеңес Одағы қоғамды толық бақылауға ұмтылған орталықтандырылған саяси жүйе ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, ұжымдастыру жоғары биліктің мақсатты саясатының нәтижесі, аграрлық секторды жедел қайта құру және ауыл қоғамын мемлекеттік бақылауға бағындыру құралы ретінде түсіндіріледі. Тоталитарлық мектеп өкілдері ұжымдастыруды талдауда идеологиялық ұстанымдарға, әкімшілік-әміршіл басқару жүйесіне және репрессиялық механизмдерге ерекше мән береді.

Ал 1970-1980-жылдардан бастап батыстық кеңестану ғылымында тоталитарлық модельге балама ретінде ревизионистік бағыт қалыптасты. Бұл бағыт Ш. Фицпатрик [3], Л. Виола [4] және М. Левин [5] зерттеулерімен тығыз байланысты. Ревизионистік тарихшылар кеңестік қоғамды тек мемлекеттің пассивті объектісі ретінде емес, әртүрлі әлеуметтік топтар мен жергілікті акторлар әрекет еткен күрделі әлеуметтік кеңістік ретінде қарастырды. Осыған байланысты ұжымдастыру тек жоғарыдан жүргізілген мемлекеттік саясат ретінде ғана емес, мемлекет пен қоғам арасындағы қайшылықты өзара әрекеттестіктің нәтижесі ретінде түсіндіріледі. Бұл тәсілде ауыл халқының бейімделу стратегиялары, қарсылық формалары, жергілікті тәжірибелер және күнделікті өмір деңгейіндегі әлеуметтік динамика маңызды орын алады.

Кейін келе, XX ғ. аяғы — XXI ғ. басында тоталитарлық және ревизионистік тәсілдердің шектеулерін еңсеруге бағытталған зерттеу бағыты ретінде постревизионистік парадигма қалыптасқан болатын. Бұл бағыт Дж. Арч Гетти [6], С. Коткин [7] және Т. Мартин [8] еңбектерінде көрініс тапты. Постревизионистік зерттеулерде ұжымдастыру институционалдық, әлеуметтік, идеологиялық және мәдени факторлардың өзара байланысы арқылы түсіндіріледі. Бұл тәсіл мемлекет рөлін жоққа шығармайды, бірақ оны жергілікті тәжірибелермен, әлеуметтік қатынастармен және кеңестік модернизацияның нақты тарихи жағдайларымен байланыстыра қарастырады.

Зерттеудің нәтижесінде, жоғарыда аталған бағыттарды салыстырмалы түрде талдау олардың ұжымдастыруды түсіндірудегі айырмашылықтары ең алдымен билік, зорлық-зомбылық, модернизация және әлеуметтік агенттік сияқты негізгі категорияларды пайымдауынан көрінетінін көрсетеді. Тоталитарлық модель мемлекеттің шешуші рөлін және саяси мәжбүрлеу механизмдерін алдыңғы орынға шығарса, ревизионистік тәсіл қоғамның белсенділігіне, әлеуметтік бейімделу мен қарсылық формаларына назар аударады. Ал постревизионистік бағыт бұл екі ұстанымды өзара байланыстырып, ұжымдастыруды мемлекет саясаты мен әлеуметтік үдерістер тоғысындағы күрделі тарихи құбылыс ретінде түсіндіреді (1-інші кестеде толықберілген).

1 - к е с т е

Ұжымдастыруды зерттеудегі теориялық-әдіснамалық тәсілдердің салыстырмалы сипаттамасы

Салыстыру критерийі	Тоталитарлық тәсіл	Ревизионистік тәсіл	Постревизионистік тәсіл
1	2	3	4
Мемлекетті түсіну	Мемлекет қоғамдық дамудың негізгі бағыттарын айқындайтын орталықтандырылған және үстем билік институты ретінде қарастырылады	Мемлекет тарихи үдерістің қоғаммен, жергілікті элиталармен және әлеуметтік топтармен қатар әрекет ететін акторларының бірі ретінде түсіндіріледі	Мемлекет саяси, әлеуметтік және жергілікті факторлардың күрделі өзара әрекеттесуіндегі негізгі, бірақ жалғыз емес қатысушы ретінде қарастырылады
Қоғамның рөлі	Қоғам негізінен мемлекеттік саясат ықпалының пассивті нысаны ретінде түсіндіріледі	Қоғам бейімделу, қарсылық көрсету және дербес тәжірибелер қалыптастыру қабілеті бар белсенді қатысушы ретінде қарастырылады	Қоғам мен мемлекет өзара байланыста, ықпалдасу, қақтығыс және өзара әсер ету тетіктері арқылы талданады
Ұжымдас-тырудың сипаты	Ұжымдастыру «жоғарыдан» жүргізілген және әкімшілік-мәжбүрлеу әдістері арқылы қоғамға таңылған саясат ретінде түсіндіріледі	Ұжымдастыру жергілікті тәжірибелер мен халықтың күнделікті стратегиялары маңызды рөл атқарған күрделі әлеуметтік үдеріс ретінде қарастырылады	Ұжымдастыру мемлекеттік саясаттың, жергілікті жағдайлардың, әлеуметтік құрылымдардың және халықтың мінез-құлық стратегияларының өзара әрекеттесу нәтижесі ретінде түсіндіріледі

1	2	3	4
Зорлық-зомбылықты түсіндіру	Зорлық-зомбылық мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде қарастырылады	Зорлық-зомбылық тек орталық шешімдерінің нәтижесі ғана емес, сондай-ақ жергілікті жағдайлар мен жергілікті акторлардың әрекеттерімен ішінара байланысты құбылыс ретінде түсіндіріледі	Зорлық-зомбылық орталықтандырылған қысымның, жергілікті бастамалардың, әлеуметтік қақтығыстардың және институционалдық тәжірибелердің тоғысуынан туындаған көпқабатты нәтиже ретінде қарастырылады
Әдіснамалық негізі	Саяси тарих, билік институттарын, идеологияны және репрессиялық аппаратты талдау	Әлеуметтік тарих, микротарих, күнделікті өмір тарихы, жергілікті тәжірибелерді талдау	Саяси, әлеуметтік, мәдени және жергілікті тарихты ұштастыратын интегративті тәсіл
Күшті жақтары	Мемлекеттің, идеологияның, партиялық-әкімшілік аппараттың және репрессиялық механизмдердің рөлін айқындауға мүмкіндік береді	Әлеуметтік үдерістердің күрделілігін, жергілікті тәжірибелердің алуан түрлілігін және халықтың белсенділігін көрсетеді	Ұжымдастыруды мемлекеттік қысым мен қоғамдық реакцияларды қатар ескере отырып, кешенді түсіндіруге мүмкіндік береді
Шектеулері	Әлеуметтік динамиканы, жергілікті ерекшеліктерді және халықтың субъектілігін жеткілікті бағаламауға бейім	Мемлекеттік мәжбүрлеу мен орталықтандырылған зорлық-зомбылық деңгейін төмен бағалауы мүмкін	Әдіснамалық тұрғыдан шекарасы көмескілеу және зерттеу категорияларын нақтылауды талап етеді
Қазақстан тарихына қолданылуы	Ұжымдастырудың зорлықшыл сипатын, репрессияларды, тәркілеуді және әкімшілік қысымды түсіндіруге мүмкіндік береді	Қазақ халқының жергілікті тәжірибелерін, өмір сүру стратегияларын, қарсылығын және бейімделуін талдауға бағыттайды	Қазақстандағы ұжымдастыруды кеңестік саясаттың, көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылық жүйесінің, жергілікті жағдайлардың және әлеуметтік салдардың өзара әрекеттесуі ретінде талдауда ең өнімді тәсіл
Негізгі өкілдері	Х. Арендт, К. Фридрих, З. Бжезинский	Ш. Фицпатрик, Л. Виола, М. Левин	Дж. Гетти, С. Коткин, Т. Мартин

Ескертпе. 1920–1930-жылдардағы кеңестік ұжымдастыру мен қоғамның трансформациясын зерттеудегі Батыс тарихнамасындағы тәсілдердің салыстырмалы талдау кестесін құрған — авторлар.

Кестеде Батыс тарихнамасындағы ұжымдастыруды түсіндіретін негізгі теориялық бағыттардың өзара айырмашылықтары көрсетілді. Мұнда басты назар жекелеген авторлардың тұжырымдарын қайталауға емес, әр парадигманың тарихи үдерісті қалай түсіндіретінін айқындауға бағытталды. Кестеден көріп отырғанымыздай, әрбір тәсіл ұжымдастырудың белгілі бір қырын тереңірек ашуға мүмкіндік береді, бірақ олардың ешқайсысы мәселені толық әрі біржақты түсіндіре алмайды. Сондықтан бұл парадигмалар дайын қорытынды ретінде емес, зерттеу нысанын әртүрлі деңгейде талдауға мүмкіндік беретін әдіснамалық құралдар жүйесі ретінде қарастырылуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы ұжымдастыру үдерісін талдау үшін батыстық тарихнамалық тәсілдердің бірқатар маңызды аспектілерді түсіндіруге мүмкіндік беретінін көрсетті. Атап айтқанда, олар орталық биліктің аграрлық саясаттағы рөлін, мемлекеттік мәжбүрлеу механизмдерін, ауыл

қоғамының өзгерісін және әлеуметтік қарсылық формаларын талдауға теориялық негіз береді. Сонымен қатар бұл тәсілдер ұжымдастыруды кеңестік модернизацияның құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік жасап, оның саяси, әлеуметтік және экономикалық салдарын өзара байланыста түсіндіруге жол ашады.

Бірақ Қазақстандағы ұжымдастыруды зерттеу үшін бұл теориялық тәсілдердің маңызы зор болғанымен, оларды өңірлік ерекшеліктерді ескермей тікелей қолдану жеткіліксіз екені байқалады. Өйткені батыстық тарихнамада қалыптасқан модельдер көбіне отырықшы немесе егіншілік басым аймақтардың тәжірибесіне негізделгендіктен, көшпелі және жартылай көшпелі қоғамдарға тән шаруашылық жүйесін, әлеуметтік байланыстарды және өмір салтын жеткілікті дәрежеде ескере бермейді. Ал Қазақстан жағдайында көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтың басымдығы, күштеп отырықшыландыру, дәстүрлі әлеуметтік құрылымдардың бұзылуы және демографиялық апат ұжымдастырудың өзіндік сипатын айқындайды. Сондықтан батыстық тарихнамалық модельдерді қазақстандық материалға қолдану олардың түсіндірушілік мүмкіндіктерін ғана емес, сонымен бірге шектеулерін де анықтауды талап етеді.

Талқылау

Кеңестік ұжымдастыру мәселесі Батыс тарихнамасында біртұтас әрі бірізді зерттеу бағыты ретінде емес, ұзақ уақыт бойы әртүрлі теориялық және әдіснамалық ұстанымдар негізінде дамыған пікірталас алаңы ретінде қалыптасты. Бұл пікірталастың өзегінде ұжымдастырудың себептері мен салдарын бағалау ғана емес, кеңестік биліктің табиғатын, мемлекеттік зорлықтың шегін, қоғамның дербестік деңгейін және тарихи үдерістегі әлеуметтік агенттіктің рөлін түсіндіру мәселелері тұрды. Сондықтан ұжымдастыру туралы батыстық тарихнаманы жекелеген авторлар арасындағы көзқарас айырмашылығы ретінде ғана емес, тарихи түсіндіру модельдерінің өзара байланысы мен әдіснамалық алшақтығы тұрғысынан қарастыру қажет. Батыс тарихнамасындағы әдіснамалық айырмашылықтардың бірінші маңызды қыры кеңестік ұжымдастыру саясатының табиғатын түсіндірумен байланысты.

Тоталитарлық парадигма өкілдері ұжымдастыруды кеңестік мемлекеттің саналы түрде ұйымдастырған, жоғарыдан жүргізілген және күштеу тетіктеріне сүйенген саяси жобасы ретінде бағалайды. Мысалы, Р. Конквест ұжымдастыруды шаруаларды экономикалық дербестігінен айыру, ауыл шаруашылығын мемлекет бақылауына бағындыру және ауылдық қоғамды әкімшілік-командалық жүйеге кіріктіру құралы ретінде түсіндіреді [9]. Осы тұрғыдан алғанда, тәркілеу, қуғындау, күштеп ұжымдастыру және ашаршылық кездейсоқ салдар емес, сталиндік саясаттың құрылымдық элементтері ретінде қарастырылады. Осыған жақын ұстаным Р. Пайпс еңбектерінде де көрініс табады. Оның пайымдауынша, большевиктік билік меншік қатынастарын, әлеуметтік құрылымдарды және саяси билік тетіктерін толық бақылауға алуға ұмтылды [10]. Біздің ойымызша, Р. Пайпстің түсіндіруінде мемлекет тарихи үдерістің басты әрі шешуші субъектісі ретінде көрінеді, ал қоғам негізінен мемлекеттік ықпалдың нысаны ретінде сипатталады. Демек тоталитарлық бағытта ұжымдастырудың мәні ең алдымен биліктің ниеті, идеологиялық бағдар және орталықтандырылған мәжбүрлеу арқылы түсіндіріледі.

Алайда бұл түсіндіру моделі ревизионистік тарихнама тарапынан елеулі сынға ұшырады. Әлеуметтік тарих өкілдері ұжымдастырудың зорлықшыл сипатын жоққа шығармайды, бірақ оны тек орталық биліктің еркіне немесе репрессиялық аппараттың әрекетіне телу тарихи шындықты тым қарапайымдандырады деп есептейді. Мысалы Ш. Фицпатрик ұжымдастыруды билік пен ауылдық қоғам арасындағы күрделі әлеуметтік қақтығыс ретінде қарастырып, жергілікті тәжірибелерге, күнделікті өмір стратегияларына, бейімделу мен қарсылық формаларына назар аударады [3]. Бұл көзқарас ұжымдастыруды тек саяси кампания емес, сонымен бірге әлеуметтік қатынастарды қайта құру үдерісі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Л. Виоланың зерттеулері осы полемиканы одан әрі тереңдетті. Ол шаруалар қарсылығын кең мағынада қарастырып, көтерілістерді, колхозға кіруден бас тартуды, малды жасыруды немесе союды, көші-қонды, іріткі салуды және күнделікті қарсылық түрлерін ауылдық қоғамның тарихи субъектілігінің көрінісі ретінде талдайды [4]. Осы арқылы ревизионистік тарихнама ауылды пассивті объект ретінде емес, кеңестік саясаттың жүзеге асу барысына ықпал еткен белсенді әлеуметтік орта ретінде көрсетеді. Мұнда ұжымдастыру толық басқарылатын, жоғарыдан біржақты іске асырылған үдеріс емес, билік, жергілікті әкімшілік және қоғам арасындағы қақтығысты өзара әрекет алаңы ретінде түсіндіріледі. Ал М. Левин бұл сынның тағы бір маңызды қырын ашады. Ол кеңестік жүйенің

ішкі қайшылықтарына, орталық шешімдері мен жергілікті орындау тәжірибесінің арасындағы алшақтыққа назар аударады [5]. Бұл тұжырым тоталитарлық модельдегі мемлекетті тұтас, монолитті және барлық үдерісті толық бақылайтын құрылым ретінде сипаттауға қарсы қойылады. М. Левин үшін кеңестік билік қуатты болғанымен, оның саясаты жергілікті деңгейде бұрмаланып, өзгеріп, кейде күтпеген әлеуметтік салдарға әкеліп отырды. Осылайша ревизионистік бағыт ұжымдастыруды тек мемлекеттік ниет арқылы емес, оның нақты орындалу механизмі арқылы түсіндіруге ұмтылады. Бұл әдіснамалық айырмашылықтар зерттеушілердің пайдаланған деректік базасымен де байланысты болды. Ертеректегі Батыс еңбектері көбіне кеңестік ресми жарияланымдарға, эмигранттық куәліктерге, баспасөз материалдарына және шектеулі статистикалық мәліметтерге сүйенсе, кейінгі зерттеулер партиялық құжаттарды, жергілікті әкімшілік есептерді, қауіпсіздік органдарының мәліметтерін, демографиялық деректерді және аймақтық архив материалдарын кеңінен пайдалана бастады. Осыған байланысты ұжымдастыруды түсіндіру де біртіндеп жалпы саяси-идеологиялық бағалаудан әлеуметтік, институционалдық және аймақтық талдау деңгейіне көтерілді.

Осы тұрғыдан алғанда, Батыс тарихнамасындағы негізгі әдіснамалық айырмашылықты «мемлекеттік ниет» пен «әлеуметтік үдеріс» арақатынасын түсіндіру тәсілінен көруге болады. Тоталитарлық мектеп үшін басты сұрақ: кеңестік билік не мақсат етті және оған қандай күштеу құралдары арқылы жетті? Ревизионистік бағыт үшін негізгі мәселе: бұл саясат нақты өмірде қалай іске асты, жергілікті қоғам оны қалай қабылдады, өзгертті немесе оған қалай қарсы тұрды? Осы екі сұрақтың айырмашылығы ұжымдастыру тарихын түсіндірудегі әдіснамалық шекараны айқындайды.

Пікірталастың екінші маңызды бағыты қоғамның тарихи агенттігі мәселесіне қатысты. Тоталитарлық интерпретация қоғамды көбіне зорлықтың құрбаны және мемлекеттік ықпалдың объектісі ретінде көрсетеді. Бұл тәсіл ұжымдастырудың репрессиялық сипатын, күштеу механизмдерін және мемлекеттік саясаттың апатты салдарын ашуда тиімді. Алайда оның әлсіз тұсы — халықтың әртүрлі реакцияларын, жергілікті айырмашылықтарды және әлеуметтік топтардың оқиғалар барысына ықпал ету мүмкіндігін жеткілікті дәрежеде түсіндіре алмауында. Ал ревизионистік тарихнама қоғамның белсенділігін алға шығара отырып, кей жағдайда мемлекеттік зорлықтың жүйелік сипатын жұмсартып жіберу қаупіне ұшырайды. Осы екі шектің арасында постревизионистік бағыт синтез жасауға тырысты. Дж. Арч Гетти кеңестік билікті барлық нәрсені толық бақылайтын монолитті аппарат ретінде түсіндіруді қайта қарастырып, партиялық жүйенің ішкі қайшылықтарына, институционалдық шектеулерге және бюрократиялық механизмдерге назар аударды [6]. Ал, С. Коткин сталинизмді мемлекет пен қоғамның өзара тәуелділігі, идеология, әлеуметтік мобилизация және күнделікті тәжірибе тоғысқан күрделі өркениеттік жүйе ретінде талдайды [7]. Біздің пікірімізше, бұл бағыт мемлекеттік зорлықты жоққа шығармайды, бірақ оны жалғыз түсіндіруші фактор ретінде қарастырудан бас тартады.

Сонымен бірге постревизионизм тарихнамадағы қайшылықтарды толық шешпейді. Керісінше, ол қайшылықты жаңа деңгейге шығарады. Егер бұрынғы пікірталас «мемлекет пе, әлде қоғам ба?» деген бинарлық оппозицияға негізделсе, постревизионистік талдауда мәселе орталықтандырылған мәжбүрлеу, жергілікті бастама, институционалдық логика, әлеуметтік қатысу және кездейсоқтықтың арақатынасына ауысады. Бұл тәсілдің артықшылығы — күрделілікті көрсетуінде, ал әлсіздігі — кейде теориялық шекарасының көмескіленіп кетуінде.

Қазақстандағы ұжымдастыру тәжірибесі Батыс тарихнамасында қалыптасқан теориялық модельдердің мүмкіндіктері мен шектеулерін нақты көрсетуге мүмкіндік береді. Себебі Қазақстандағы жағдайды тек КСРО-ның орталық аймақтары негізінде қалыптасқан әмбебап модельдер арқылы түсіндіру жеткіліксіз. Себебі Қазақстанда ұжымдастыру ауыл шаруашылығын колхоздық жүйеге енгізумен ғана шектелген жоқ, ол көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылық жүйені күйрету, малды жаппай тәркілеу, күштеп отырықшыландыру, әлеуметтік құрылымды бұзу және демографиялық апатқа әкелу үдерісімен қатар жүрді.

Мысалы С. Камерон Қазақстандағы ашаршылықты тек жалпыкеңестік ұжымдастыру саясатының салдары ретінде емес, көшпелі және жартылай көшпелі қазақ қоғамының шаруашылық жүйесін күшпен бұзудың нәтижесі ретінде түсіндіреді [11]. Оның көзқарасы бойынша, Қазақстандағы трагедияның ерекшелігі мемлекеттік мәжбүрлеу, мал шаруашылығына негізделген өмір салты, күштеп отырықшыландыру және жергілікті әкімшілік тәжірибелерінің тоғысуынан туындады. Сондықтан С. Камерон ұжымдастыруды тек экономикалық немесе саяси науқан емес, қазақ қоғамын кеңестік үлгіге зорлықпен бейімдеуге бағытталған әлеуметтік трансформация ретінде қарастырады. Бұл көзқарас бір ғана факторға сүйенген түсіндірудің жеткіліксіздігін көрсетеді. Мемлекеттік саясат

зорлықшыл және жойқын сипатта болды, бірақ оның салдары экологиялық ортаға, мал шаруашылығының ерекшелігіне, халықтың мобильділігіне, жергілікті әкімшіліктің іс-әрекетіне және орталық пен шет аймақ арасындағы қатынасқа байланысты күрделене түсті.

Р. Киндлер Қазақстандағы ұжымдастыруды билік пен ашаршылықтың өзара байланысы арқылы талдай отырып, зорлықты әлеуметтік трансформацияның жүйелік құралы ретінде түсіндіреді [12]. Оның еңбегінде Қазақстандағы ашаршылық басқарудағы қателік немесе модернизацияның күтпеген салдары ретінде ғана емес, кеңестік биліктің шет аймақтарда орнығу тәсілі ретінде қарастырылады. Бұл тұжырым тоталитарлық модельдің кейбір тезистерін күшейткендей көрінгенімен, оны механикалық түрде қайталамайды, өйткені ол зорлықтың нақты аймақтық формаларын, жергілікті орындаушыларды және қазақ қоғамының ішкі өзгерістерін бірге талдайды.

Ал Н. Пьянчола ұжымдастыруды түсіндіру барысында экологиялық, демографиялық және империялық факторларды алға тартады [13]. Оның зерттеулері қазақ ашаршылығын тек «мемлекет — қоғам» оппозициясы арқылы түсіндіру мүмкін еместігін көрсетеді. Қазақстандағы ұжымдастыру кеңестік мемлекеттің көшпелі кеңістікті қайта ұйымдастыруы, дәстүрлі шаруашылық жүйелерін бұзуы және отарлық-империялық басқару логикасын социалистік модернизациямен ұштастыруы ретінде көрінеді. Осы арқылы пікірталас классикалық тоталитарлық және ревизионистік шеңберден шығып, кеңірек аймақтық және империялық талдау деңгейіне көтеріледі. М.Б. Олкоттың Қазақстандағы ұжымдастыру науқаны туралы ертеректегі зерттеуі де бұл мәселенің аймақтық ерекшелігін көрсетуге маңызды үлес қосты [14]. Кеңестік архивтердің толық ашылмаған кезеңінде жазылғанына қарамастан, бұл еңбек Қазақстандағы ұжымдастыруды жалпыодақтық саясаттың жай ғана бір бөлігі емес, өзіндік әлеуметтік, ұлттық және шаруашылық ерекшеліктері бар күрделі үдеріс ретінде қарастыруға жол ашты.

Ал И. Оайонның еңбектері Қазақстандағы ұжымдастыруды күштеп отырықшыландыру мәселесімен тығыз байланыста қарастыруымен ерекшеленеді. Ол қазақ қоғамын отырықшы өмір салтына көшіру кеңестік билік үшін тек шаруашылық реформасы емес, көшпелі халықты басқарудың жаңа әкімшілік-саяси формасы болғанын көрсетеді [15]. И. Оайонның көзқарасы бойынша, отырықшыландыру қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын, кеңістікпен байланысын және шаруашылық мәдениетін түбегейлі өзгертті. Бұл тұжырым Қазақстандағы ұжымдастыруды тек аграрлық саясат емес, көшпелі қоғамды бақылауға алу тетігі ретінде түсіндіруге жол ашады. М. Камп Орталық Азиядағы ұжымдастыруды жалпы аймақтық контексте қарастырып, Қазақстандағы апатты кеңестік аграрлық саясаттың Орталық Азиядағы әртүрлі нұсқаларымен салыстырады [16]. Оның пайымдауынша, Кеңес өкіметінің басты мақсаты ауыл халқының еңбегін, өндірісін және қозғалысын бақылауға алу болды. Бірақ бұл саясат әр аймақта бірдей нәтиже берген жоқ: мақта өсіретін отырықшы аймақтарда, егіншілік аудандарда және қазақтың мал шаруашылығына негізделген көшпелі кеңістігінде ұжымдастырудың салдары әртүрлі сипат алды. Осы тұрғыда М. Камп Қазақстандағы ашаршылықты Орталық Азиядағы кеңестік модернизацияның ең қайғылы және шектен шыққан көріністерінің бірі ретінде қарастырады.

Сонымен бірге Дж. Рихтер соңғы жылдардағы Батыс зерттеулерінде ашаршылықтың тарихи жадтағы орнына назар аударады. Ол Украинадағы Голодомор мен Қазақстандағы ашаршылықты салыстыра отырып, екі елдегі еске алу саясатының әртүрлі қалыптасқанын көрсетеді [17]. Дж. Рихтердің пікірінше, Украинада ашаршылық ұлттық жадтың орталық элементіне айналса, Қазақстанда бұл тақырып ұзақ уақыт бойы қоғамдық-саяси кеңістікте шектеулі деңгейде көрініс тапты. Бұл зерттеу Батыс тарихнамасындағы пікірталасты жаңа арнаға бұрады: мәселе енді тек ұжымдастырудың себептері мен салдары туралы емес, оның кейінгі қоғамда қалай есте сақталғаны, қалай түсіндірілгені және саяси дискурста қалай қолданылғаны туралы да болып отыр.

Осы авторлардың еңбектерін жинақтай қарағанда, соңғы жылдардағы Батыс тарихнамасында бірнеше маңызды үрдіс байқалады. Біріншіден, Қазақстандағы ұжымдастыру енді тек жалпыкеңестік аграрлық саясаттың бір бөлігі ретінде емес, көшпелі қоғамды зорлықпен қайта құрудың аймақтық үлгісі ретінде қарастырылады. Екіншіден, зерттеушілер мемлекеттік зорлықты мойындай отырып, оның салдарын жергілікті әлеуметтік құрылымдар, экологиялық орта, мал шаруашылығының ерекшелігі және империялық басқару логикасы арқылы түсіндіруге ұмтылады. Үшіншіден, ашаршылық мәселесі саяси тарих шеңберінен шығып, тарихи жад, аймақтық тарих және экологиялық тарих бағыттарымен байланыса бастады.

Демек кейінгі жылдардағы Батыс зерттеулері бұрынғы тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік пікірталастарды жоққа шығармайды, керісінше оларды тереңдетеді. С. Камерон

мен Р. Киндлер мемлекеттік зорлық пен аймақтық ерекшеліктің байланысын күшейтсе, Н. Пьянчола мен И. Оайон экологиялық, империялық және отырықшыландыру факторларын алға шығарады. М. Камп Қазақстан тәжірибесін Орталық Азия кеңістігінде салыстырмалы түрде қарастырса, Дж. Рихтер ашаршылықтың кейінгі тарихи жадтағы орнына назар аударады. Осылайша қазіргі Батыс тарихнамасы Қазақстандағы ұжымдастыруды бір ғана теориялық модельмен түсіндіру мүмкін емес екенін көрсетеді.

Қазақстандағы ұжымдастыруды Батыс тарихнамасы аясында зерттеу тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдерді бір-біріне қарсы қоюмен ғана шектелмеуі тиіс. Бұл бағыттардың әрқайсысы мәселенің белгілі бір қырын ашуға мүмкіндік береді: тоталитарлық тәсіл мемлекеттік зорлық пен әкімшілік қысымды түсіндіреді, ревизионистік бағыт жергілікті қоғамның әрекеті мен бейімделу стратегияларын көрсетеді, ал постревизионистік және қазіргі аймақтық зерттеулер ұжымдастыруды әлеуметтік, экологиялық, империялық және мәдени факторлардың тоғысында қарастыруға жол ашады. Сондықтан Қазақстандағы ұжымдастыруды түсіндіруде ең тиімді әдіснамалық ұстаным — осы бағыттардың мүмкіндіктерін біріктіретін кешенді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде кеңестік ұжымдастыру мәселесінің Батыс тарихнамасында бір ғана түсіндіру үлгісімен шектелмейтіні анықталды. Өртүрлі ғылыми бағыттар бұл үдерісті мемлекеттің саяси мақсаты, қоғамның жауап әрекеті, жергілікті тәжірибелердің ықпалы және кеңестік модернизацияның күрделі салдары тұрғысынан қарастырады. Сондықтан ұжымдастыру тарихы батыстық зерттеулерде тек өткен оқиғаларды сипаттау нысаны емес, кеңестік жүйенің табиғатын түсіндіруге мүмкіндік беретін маңызды әдіснамалық мәселе ретінде көрінеді.

Талдау көрсеткендей, тоталитарлық, ревизионистік және постревизионистік тәсілдердің әрқайсысы ұжымдастыруды түсіндіруде белгілі бір ғылыми мүмкіндікке ие. Бірі мемлекеттік мәжбүрлеу мен билік механизмдерін ашуға көмектессе, екіншісі ауыл қоғамының ішкі динамикасын көрсетуге бағытталады, ал үшіншісі осы факторларды өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді. Алайда бұл бағыттардың ешқайсысы Қазақстандағы ұжымдастыру тәжірибесін жеке-дара толық түсіндіре алмайды. Осы себепті оларды бір-біріне қарсы қойылатын дайын тұжырымдар ретінде емес, мәселені әртүрлі қырынан ашатын талдау құралдары ретінде пайдалану қажет.

Мысалы Қазақстан батыстық тарихнамалық модельдердің қолданылу шекарасын нақты көрсетеді. Көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылыққа негізделген қоғамда жүргізілген ұжымдастыру жалпыодақтық саясаттың аймақтық жағдайда мүлде өзгеше сипат алуы мүмкін екенін дәлелдейді. Бұл жағдай Қазақстан тарихын кеңестік аграрлық саясаттың қосымша немесе шеткері көрінісі ретінде емес, ұжымдастырудың мәнін тереңірек түсіндіруге мүмкіндік беретін дербес зерттеу кеңістігі ретінде қарастыруды талап етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, Батыс тарихнамасындағы Қазақстанға қатысты зерттеулер ұжымдастыру мәселесін жаңа деңгейде пайымдауға жол ашады. Олар мемлекеттік саясат пен жергілікті қоғам арасындағы байланысты, отырықшыландырудың салдарын, шаруашылық жүйесінің күйреуін, аймақтық ерекшеліктерді және тарихи жад мәселесін өзара сабақтастықта қарастырудың маңызын көрсетеді. Бұл бағыттағы еңбектер ұжымдастыруды тек саяси шешімдердің нәтижесі ретінде емес, қоғамның өмір сүру кеңістігін, әлеуметтік байланыстарын және тарихи даму бағытын өзгерткен күрделі үдеріс ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы ұжымдастыруды Батыс тарихнамасы аясында зерттеудің ең тиімді жолы — әртүрлі теориялық тәсілдердің мүмкіндіктерін кешенді түрде пайдалану. Мұндай ұстаным ұжымдастырудың зорлықшыл сипатын да, жергілікті қоғамның әрекетін де, көшпелі шаруашылықтың ерекшелігін де, кеңестік басқару жүйесінің аймақтық салдарын да қатар ескеруге мүмкіндік береді. Өйткені Қазақстан тәжірибесі Батыс тарихнамасындағы ұжымдастыру туралы түсініктерді толықтырып қана қоймай, оларды қайта бағалауға негіз болатын маңызды ғылыми мәселе.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & Company.

- 2 Friedrich, C.J., & Brzezinski, Z.K. (1956). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- 3 Fitzpatrick, S. (1994). *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York: Oxford University Press.
- 4 Viola, L. (1996). *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. New York: Oxford University Press.
- 5 Lewin, M. (1996). *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*. Evanston: Northwestern University Press.
- 6 Getty, J.A. (1985). *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 7 Kotkin, S. (1995). *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press.
- 8 Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- 9 Conquest, R. (1986). *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press.
- 10 Pipes, R. (1994). *Russia under the Bolshevik Regime*. New York: Alfred A. Knopf.
- 11 Cameron, S. (2018). *The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- 12 Kindler, R. (2018). *Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- 13 Pianciola, N. (2021). Environment, Empire, and the Great Famine in Stalin's Kazakhstan. *Journal of Genocide Research*, 23 (4), 588–592.
- 14 Olcott, M.B. (1981). The Collectivization Drive in Kazakhstan. *The Russian Review*, 40 (2), 122–142.
- 15 Ohayon, I. (2013). The Kazakh Famine: The Beginnings of Sedentarization. *Mass Violence & Résistance*. Retrieved from <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/kazakh-famine-beginnings-sedentarization.html>
- 16 Kamp, M. (2022). Soviet Collectivization in Central Asia. In D. Ludden (Ed.), *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. New York: Oxford University Press.
- 17 Richter, J. (2020). Famine, Memory, and Politics in the Post-Soviet Space: Contrasting Echoes of Collectivization in Ukraine and Kazakhstan. *Nationalities Papers*, 48 (3), 476–491.

Э.А. Байдалиева, М.К. Алдабергенова, А.Ж. Калыбаева, М.Т. Арынбеков

Проблема коллективизации в Казахстане в западной историографии: сравнительный анализ теоретико-методологических подходов и их применимости

В статье анализируются особенности интерпретации проблемы коллективизации в Казахстане в западной историографии. Главным объектом исследования является не конкретный исторический ход процесса коллективизации, а теоретико-методологические подходы и интерпретационные модели, сложившиеся в западной научной литературе по данной проблеме. В этом контексте в статье рассматриваются содержание тоталитарного, ревизионистского и постревизионистского подходов, направленных на объяснение советской аграрной политики, их взаимные различия, а также возможности их применения к материалам, связанным с Казахстаном. В статье показывается, что взгляды на коллективизацию в западной историографии не были единообразными. Различные исследовательские направления объясняют данную проблему с точки зрения природы советского государства, соотношения власти и общества, характера насилия, социальной агентности, региональной специфики и логики имперского управления. Указанные подходы рассматриваются не как готовые исторические выводы, а как различные методологические инструменты осмысления проблемы коллективизации. Западные исследования, посвящённые Казахстану, позволяют расширить историографию коллективизации за пределы общесоветских моделей и рассматривать её в связи с региональной спецификой, кочевым хозяйством, седентаризацией и вопросами имперского управления. Посредством этих трудов коллективизация в Казахстане в западной историографии предстает как важное региональное направление в объяснении советской аграрной политики. В статье с опорой на историографический анализ и сравнительный подход систематизируются концепции западных авторов с точки зрения их теоретических оснований, источниковых возможностей и исследовательских акцентов. Такой подход создает условия для определения преимуществ и ограничений каждого направления в объяснении проблемы коллективизации в Казахстане. Вместе с тем исследование показывает, что изменения в историографии коллективизации связаны не только с появлением новых источников, но и с общими методологическими поисками в понимании советской истории. Научная значимость статьи определяется системным сравнением основных направлений

западной историографии и оценкой их методологического потенциала. Кроме того, исследование направлено на выявление того, как с течением времени менялись интерпретации, связанные с Казахстаном, в западных трудах: от ранних общесоветских объяснений к современным региональным, имперским и междисциплинарным анализам. Эти историографические изменения позволяют увидеть, что проблема коллективизации в Казахстане постепенно начинает утверждаться в западной науке как самостоятельный и сложный объект исследования. В результате исследования обосновывается, что для интерпретации проблемы коллективизации в Казахстане в рамках западной историографии недостаточно опираться только на одну теоретическую модель. В качестве наиболее продуктивной позиции предлагается комплексный историографический анализ, рассматривающий во взаимосвязи возможности тоталитарного, ревизионистского и постревизионистского подходов.

Ключевые слова: западная историография, коллективизация, Казахстан, историографический анализ, тоталитарный подход, ревизионизм, постревизионизм, методологические модели.

E.A. Baidaliev, M.K. Aldabergenova, A.Zh. Kalybayeva, M.T. Arynbekov

The Problem of Collectivization in Kazakhstan in Western Historiography: A Comparative Analysis of Theoretical and Methodological Approaches and Their Applicability

The article analyzes the specific features of the interpretation of the problem of collectivization in Kazakhstan in Western historiography. The main object of the study is not the reconstruction of the concrete historical course of collectivization itself, but the theoretical and methodological approaches, interpretive models, and research perspectives that have developed in Western scholarly literature on this issue. In this context, the article examines the content of the totalitarian, revisionist, and post-revisionist approaches aimed at explaining Soviet agrarian policy, their main differences, and the extent to which these approaches can be applied to materials related to Kazakhstan. The study shows that interpretations of collectivization in Western historiography have not been uniform or linear. Different research traditions explain this problem through the nature of the Soviet state, the relationship between state power and society, the character and limits of violence, the role of social agency, regional specificity, and the logic of imperial governance. In the article, these approaches are considered not as fixed historical conclusions, but as different methodological tools that make it possible to understand the problem of collectivization from several analytical perspectives. Western studies devoted to Kazakhstan make it possible to expand the historiography of collectivization beyond general Soviet models and to examine it in connection with regional specificity, the nomadic and semi-nomadic economy, sedentarization, the transformation of traditional social structures, and questions of imperial governance. Through these works, collectivization in Kazakhstan appears in Western historiography not merely as a local example of Soviet agrarian policy, but as an important regional direction that helps clarify the broader mechanisms and consequences of Soviet modernization. Drawing on historiographical analysis and a comparative approach, the article systematizes the concepts of Western authors in terms of their theoretical foundations, source base, and research emphases. This approach makes it possible to identify the advantages and limitations of each historiographical direction in explaining the problem of collectivization in Kazakhstan. At the same time, the study emphasizes that changes in the historiography of collectivization were connected not only with the emergence of new sources, but also with broader methodological searches in the study and interpretation of Soviet history. The scholarly significance of the article is determined by a systematic comparison of the main directions of Western historiography in the context of Kazakhstan and by an assessment of their methodological potential. In addition, the study aims to reveal how interpretations related to Kazakhstan have changed over time in Western scholarship: from early all-Union explanations to contemporary regional, imperial, and interdisciplinary analyses. These historiographical changes demonstrate that the problem of collectivization in Kazakhstan is gradually becoming established in Western scholarship as an independent, complex, and analytically significant object of study. As a result, the study substantiates that, within the framework of Western historiography, the interpretation of the problem of collectivization in Kazakhstan cannot rely on only one theoretical model. The most productive position is a comprehensive historiographical analysis that considers the possibilities of the totalitarian, revisionist, and post-revisionist approaches in their interrelation and uses them as complementary tools for understanding the complexity of the issue.

Keywords: Western historiography, collectivization, Kazakhstan, historiographical analysis, totalitarian approach, revisionism, post-revisionism, methodological models.

Авторлар туралы мәліметтер

Эльмира А. Байдалиева — PhD докторант, Әлем тарихы және дінтану кафедрасы, Ә.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-3576-8196>

Молдир К. Алдабергенова — PhD, қауымдастырылған профессор, Ә.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-3834-5883>

Айнур Ж. Калыбаева — тарих магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0009-8869-2593>

Мұрат Т. Арынбеков — тарих магистрі, аға оқытушы, Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-9369-8878>

Information about the authors

Elmira A. Baidalieva — PhD student, Department of World History and Religious Studies, South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-3576-8196>

Moldir K. Aldabergenova — PhD, Associate Professor, South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-3834-5883>

Ainur Zh. Kalybayeva — Master of History, Zhubanov University, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0009-8869-2593>

Murat T. Arynbekov — Master of History, Senior Lecturer, A. Kuatbekov Peoples' Friendship University, Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-9369-8878>